

УДК 329

DOI: <https://doi.org/10.30970/PPS.2022.42.33>

ВПЛИВ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ РУХІВ НА ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЇХНЬОЇ ВЗАЄМОДІЇ НА НАЦІОНАЛЬНОМУ РІВНІ

Ірина Куречко

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
філософський факультет, кафедра політології
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна*

В статті розглядається специфіка суспільно-політичних рухів в контексті їхнього дослідження в межах різних наукових концепцій. Зокрема, особлива увага приділяється теорії структур політичних можливостей, в якій зазначається, що наявність інституційних союзників розширює політичні можливості суспільно-політичних рухів. Останні розглядаються в контексті їхньої взаємодії з політичними партіями. Така взаємодія є більш ймовірною за наявності трьох основних умов: електоральної вразливості, кумулятивної участі членів та узгодженості ідентичності. Вразливість політичних партій у виборчому середовищі розглядається як умова, що сприяє взаємодії суспільно-політичних рухів і політичних партій. Оскільки політичні партії намагаються заручитися підтримкою суспільних рухів для мобілізації електорату. Співпраці рухів і політичних партій сприяє і той факт, що політична участь у цих двох утвореннях є кумулятивною, а не заміщувальною. Третьою умовою успішної взаємодії є наявність певного рівня співпадіння між ідентичністю партії та суспільним рухом. Політичні партії будуть більш відкритими і схильними до співпраці з тими суспільно-політичними рухами, чий ідеї, погляди, цінності вони поділяють в найбільшій мірі.

В статті також зазначається, що суспільно-політичні рухи здійснюють вплив і на партійні та політичні системи. Трансформуючись у політичні партії, після досягнення першочергових цілей, рухи спричиняють зміни в партійних системах. При цьому будучи ініціаторами і каталізаторами політичних змін, вони також стають причиною якісних перетворень політичних систем. Зважаючи на це, суспільно-політичні рухи можна вважати впливовими політичними акторами, динамічними, неформалізованими структурами зі значним мобілізаційним потенціалом.

Ключові слова: суспільно-політичний рух, політична партія, політична влада, зміни, суспільні настрої, мобілізація, протести, трансформація, взаємодія, узгодженість.

Інтерес до дослідження суспільно-політичних рухів і політичних партій є очевидним, що зумовлено, перш за все, функціональним призначенням цих суб'єктів політики і їхнім значним впливом на політичні системи національних держав. Політичні партії є одним з найпопулярніших об'єктів дослідження серед науковців, що є зрозумілим, оскільки вони виступають одними з основних і найбільш впливових політичних інститутів, які творять політику, формують законодавчі органи влади, репрезентують інтереси соціальних груп, продукують політичну еліту і лідерів тощо. Суспільно-політичні рухи як найбільш поширені форми громадянської участі в суспільно-політичному житті [1], не виконують такого широкого переліку функцій, проте від цього їхня значимість не зменшується. Вони, у порівнянні з політичними партіями, є більш динамічними утвореннями зі значним мобілізаційним потенціалом, що забезпечує суспільно-політичним рухам неабиякий вплив у суспільстві.

На відміну від політичних партій, суспільно-політичні рухи є неоднозначним і складно визначеним поняттям, трактування якого залежить від того в межах якої парадигми воно

розглядається. Ці парадигми або концепції розроблялися в рамках двох шкіл – американської («колективної поведінки», «мобілізації ресурсів») та європейської («нових суспільних рухів»). При цьому представники різних парадигм здійснювали дослідження практично за всіма параметрами: причини виникнення, мотиви участі, соціальний склад, способи організації, форми, методи та стратегія дій, ресурси, цілі тощо. В кожному з трьох підходів центром уваги ставали різні аспекти суспільно-політичних рухів залежно від того, що, на думку авторів, є визначальним фактором. Так для одних вчених ключовим параметром були причини виникнення рухів, для інших – ступінь організованості та способи дії рухів, для третіх – їхні цінності і цілі. Власне зважаючи на це, можемо й говорити про багатосторонність поняття суспільно-політичного руху, обумовлене різними особливостями, зокрема причинами утворення та загалом викликами, які постали у певний період часу перед окремими державами чи світом загалом. В цьому контексті яскравим прикладом є концепція «нових суспільних рухів», в якій виникнення останніх та набуття ними нових рис пов'язано з появою нових викликів перед людством (назрілих проблем екології, війни і миру, дотримання громадянських прав, рівноправності жінок тощо). Не останню роль у цьому процесі відіграла й глобалізація світової спільноти. Основний акцент соціальної активності змістився з реалізації економічних і політичних інтересів конкретних груп до формування нових ціннісних підстав існування та життєдіяльності суспільства в цілому (як на національному, так і на світовому рівнях).

Суспільно-політичні рухи в цій парадигмі виступають як соціальні суб'єкти, що є рушійною силою історичного розвитку на сучасному етапі [2]. Вони націлені на якісну політичну перебудову, залучають представників усіх класів, уникають ієрархії в структурі і насильства у методах. Тобто феномен суспільного руху в цій концепції придбав абсолютно нову сутність. Суспільно-політичний рух розглядається як поведінка людей, які належать до нової культури, розділяють нову ідентичність, утверджують самоцінність особистості і цінності природи.

Ці положення концепції «нових суспільних рухів» відрізняють європейську школу дослідження рухів від американської. Остання є більш теоретизованою, не розглядає або меншою мірою розглядає конкретні суспільні виклики, які дали/дають поштовх до утворення чи видозміни руху, а пропонує в рамках концепцій, які включає надати перелік умов або причин, які є необхідними для того, щоб рух утворився. Так, виходячи з позиції концепції «колективної поведінки» як фактори мобілізації слід розглядати економічні, політичні та гуманітарні кризи, які здатні викликати в суспільстві фрустрацію, психологічний стан, що сприяє мобілізації. Відповідно, суспільно-політичні рухи трактувалися як ірраціональна та нескоординована колективна поведінка в ситуації соціальної кризи і пов'язаних з нею явищ депривації, фрустрації, агресивності. У той же час прихильники теорії «мобілізації ресурсів» зауважували, що невдоволення в суспільстві існує і без криз, а вирішальний вплив на результати мобілізації має здатність акторів акумулювати та ефективно розпоряджатися ресурсами [3, с. 232]. В рамках цієї концепції абсолютно заперечується ірраціональний компонент у функціонуванні суспільно-політичних рухів. Інтелектуальну основу парадигми «мобілізації ресурсів» склав інституційний підхід, пов'язаний з іменами А. Сміта та Дж. С. Мілля, де суспільство розглядається як система соціальних інститутів та організаційних структур. У результаті предметом дослідження стають організаційні одиниці, з яких складається суспільство. Воно являє собою сукупність раціональних колективних суб'єктів – соціальних інститутів. Із позицій раціоналізму, що характеризує функціонування соціальних інститутів, розглядаються і рухи.

Обидві вищезазначені парадигми критикувалися прихильниками концепції «структур політичних можливостей», які стверджували, що незалежно від того, наскільки

раціональні актори і скільки ресурсів вони змогли акумулювати, їхні дії будуть марними, якщо доступ до політичної системи закритий, а ймовірність репресій висока. Наявність інституційних союзників, що підтримують суспільно-політичні рухи розглядалася як одна з ключових незалежних змінних, складових структури політичних можливостей суспільних рухів. Однак прихильники цієї концепції були більш зацікавлені в спостереженні за широкими політичними результатами руху і, таким чином, більш обмежено розглядали конкретні канали взаємодії між суспільно-політичними рухами та політичними партіями.

Цей підхід («структур політичних можливостей») розвивався в межах концепції політичного процесу Ч. Тіллі, С. Терроу, Д. Макадама, яка дала поштовх вивченню взаємодії інституціоналізованої політики та суспільно-політичних рухів. Теоретики політичного процесу зазначають, що суспільно-політичні рухи – це раціональні актори, які взаємодіють у рамках існуючої структури політичних можливостей із представниками влади та відстоюють перед ними вимоги соціальних груп, які не мають інституційного представництва [4, с. 114]. Однією з переваг теорії політичного процесу є акцент на важливості узгодження дій при формуванні та діяльності суспільно-політичних рухів. Суть цієї парадигми полягала у тому, що чим швидше і якісніше суспільно-політичні рухи співпрацюватимуть з політичними інститутами (зокрема, з політичними партіями), тим більше матимуть шансів на досягнення поставлених цілей. При цьому політичні партії теж матимуть більше шансів для реалізації своєї основної мети (перш за все, здобуття та утримання політичної влади) не перешкоджаючи або підтримуючи діяльність суспільно-політичних рухів. І якщо раніше при дослідженні взаємозв'язку між суспільно-політичними рухами і політичними партіями можна було констатувати більшу залежність перших від останніх, то сьогодні рівень їхнього впливу одне на одного є приблизно однаковим. Однією з причин збільшення рівня залежності політичних партій від суспільно-політичних рухів можна вважати і еволюцію самого поняття політичної партії. Йдеться про розмивання ідеології як інтегративного елемента партії і формування так званих всеохоплюючих партій (універсальних або «catch-all» партій), які орієнтуються на широкі кола населення і відповідно ставлять собі за мету здобути якомога більшу кількість голосів виборців. Для мобілізації електорату партії власне і можуть потребувати допомоги суспільно-політичних рухів, які мають значний вплив на маси, здатні визначати суспільні настрої, коригувати їх, скеровувати в потрібне русло тощо. При цьому, навіть після здобуття політичною партією влади, суспільно-політичні рухи не перестають впливати на ці політичні інститути, тримаючи їх постійно «в тонусі», змушуючи виконувати обіцянки і контролюючи їхню діяльність. Звісно, політичні партії можуть цей вплив ігнорувати, обмежувати або не погоджуватися на співпрацю з суспільно-політичними рухами, хоча для партій належна взаємодія з неінституційними утвореннями виступає сприятливим чинником в їхній діяльності.

Суспільно-політичні рухи теж зазнають впливу з боку інституційних суб'єктів політики, зокрема політичних партій. Від їхньої взаємодії з останніми залежать політичні можливості суспільно-політичних рухів. Те, які межі встановить політична партія/партії для діяльності суспільно-політичного руху залежатиме його успіх чи міра досягнення поставленої мети. Тому рухи намагаються тиснути на політичні партії для розширення цих меж.

Політичні партії розглядаються суспільними рухами як ієрархічні структури, самоізовані, далекі від громадян і неуважні до соціальних змін. Тоді коли самі рухи, незалежно від типу, часу утворення і діяльності, інших причин і умов, ідентифікують себе як такі, що прагнуть змін. Проте, незважаючи на критику політичних партій з боку активістів рухів, вони відіграють важливу роль у політичних результатах суспільних рухів. Якщо суспільно-політичні рухи прагнуть досягти успіху у впливі на державну політику та/або її

реформуванні, вони мають розширити свою підтримку серед політичних партій та отримати схвалення посередників і референтних груп, які будуть відстоювати інтереси руху на інституційних аренах. Однак, незважаючи на важливість взаємодії між суспільними рухами та політичними партіями для результатів рухів, партіям в основній літературі присвяченій аналізу суспільно-політичних рухів приділено досить мало уваги. Це пов'язано, перш за все, з тим, що основна увага дослідників зосереджена на аналізі, перш за все, сутності руху, причин його утворення, мети та наслідків діяльності.

Хоча вплив суспільно-політичних рухів на політичні партії може здатися незначним порівняно з ширшими політичними цілями, яких прагнуть досягти суспільні рухи, політичні партії, проте, виступають першим і основним бар'єром, який мають подолати суспільно-політичні рухи, щоб отримати доступ до інституційного середовища. Іншими словами, чи вдається суспільно-політичним рухам впливати на політичні партії і в якій мірі цей вплив має вирішальне значення для ширших політичних цілей рухів.

Простежуючи відносини між суспільно-політичними рухами та політичними партіями в історичній перспективі, М. Ханаган зауважив, що рухи завжди коливалися між інтеграцією та незалежністю по відношенню до структур політичних партій. Навіть походження тих політичних партій, які стали найвпливовішими у ХХ ст. в Західній Європі (тобто соціалістів, лібералів, конфесійних партій) слід було досліджувати посилаючись на різні рухи, групи тиску та асоціації, які були залучені до інституціоналізованих кампаній, що формують конфігурацію партійних організацій [5].

Попри підвищену увагу вчених до політичних результатів і зростаючі інтереси до теоретичного та емпіричного подолання кордонів між так званою інституційною та неінституційною політикою, було проведено відносно мало досліджень того, як мобілізація суспільно-політичних рухів впливає на політичні партії. Деякі вчені підкреслювали методологічні проблеми та складність спостереження за моделями обміну та взаємодії між різними суб'єктами та відмінними цілями в конфліктній системі [6]. Тим не менш, ймовірно, найважливішою причиною фактичної відсутності уваги до політичних партій в літературі присвяченій вивченню суспільно-політичних рухів є розподіл обов'язків, який все ще існує між двома різними областями досліджень.

Такий поділ політичних процесів у дослідженнях суспільно-політичних рухів викликає здивування, зважаючи на важливість посередництва політичних інститутів. Так, У. Гамсон у своїй основній роботі «Стратегія соціального протесту» зазначав, що успіх суспільно-політичних рухів залежить від реакції, які вони отримали від політичних інститутів, що надали рухам «нові переваги» та/або «прийняття» [7]. Якщо визначення успіху суспільних рухів, подане У. Гамсоном, зазнавало значної критики (наприклад, з боку М. Джугні), то значення політичних інститутів як посередників, що обмежують чи сприяють результатам суспільно-політичних рухів, натомість залишалося незаперечним.

Загалом інституційне середовище вважається вирішальним для політичних результатів суспільно-політичних рухів, але дослідники рідко розглядали політичні партії в якості залежних змінних впливу суспільних рухів. Звичайно, вплив на політичні партії далеко не є кінцевою метою суспільно-політичних рухів. Як зазначалося вище, останні вважають політичні партії перешкодою до досягнення своїх цілей і пропозицій. Однак зацікавленість впливом суспільно-політичних рухів на політичні партії зумовлена кількома причинами. По-перше, партії мають вирішальне значення для функціонування сучасної демократії, оскільки вони представляють собою ключові інституційні канали політичного представництва, які є посередниками між громадянами, їхніми вимогами та державою. Завдяки своїй центральній ролі вони також становлять фундаментальний інтерес у системі політичних

результатів суспільно-політичних рухів. По-друге, увага до впливу суспільно-політичних рухів на політичні партії покращує розуміння більш широких та, можливо, довгострокових соціальних та політичних наслідків до яких може призвести мобілізація суспільно-політичних рухів. Протидія змінам розглядається як тенденція всіх організацій, які досягнули певного визначеного рівня інституціоналізації, в тому числі і політичних партій. Оскільки вони змінюються повільніше, зміни в існуючих структурах і партійних практиках, ймовірно, матимуть більш широкі та довгострокові соціальні і політичні наслідки [6]. Насамкінець, зростання уваги до впливу суспільних рухів на політичні партії вдосконалює часто критикований, ізольований і «рухоорієнтований» підхід до досліджень суспільно-політичних рухів. В основі впливу, який суспільні рухи здійснюють на політичні партії лежать методи, за допомогою яких дослідники можуть пояснити те, як вимоги суспільних рухів включаються до політичних програм інших акторів і як їхні вимоги розглядаються іншими акторами в опосередкованій формі.

Дослідники концепції «політичного процесу», про яку йшлося вище, запропонували низку факторів, що пояснюють взаємодію суспільно-політичних рухів і політичних партій. Зокрема, вважається, що взаємодія є більш ймовірною за наявності трьох основних умов:

1. Електоральна вразливість (електоральні переваги, які може надати політичним партіям підтримка суспільно-політичних рухів). Вразливість політичних партій у виборчому середовищі розглядається як умова, що сприяє взаємодії суспільно-політичних рухів і партій. Основна логіка полягає у тому, що партії будуть використовувати стратегії, корисні для підтримки їхнього організаційного виживання, що в представницьких демократіях означає пошук підтримки на виборах. Наприклад, для соціал-демократичних партій наявність конкурентів на виборах, які в ідеологічному спектрі знаходяться лівіше від них вважалося важливим чинником для того, щоб бути більш відкритими до суспільно-політичних рухів.

2. Сукупна участь членів (кумулятивне залучення членів політичної партії до діяльності суспільно-політичних рухів). Вчені відзначають, що участь у діяльності суспільно-політичних рухів не виключає участі у діяльності політичних партій, і що політична участь у цих двох структурах є кумулятивною, а не заміщувальною. Таким чином, члени партії можуть самі брати участь у діяльності суспільно-політичного руху, тим самим сприяючи і змінюючи відносини у партіях щодо ставлення до тем або проблем, які лежать в основі мобілізації суспільно-політичних рухів.

3. Узгодженість ідентичності (схожість між партійною ідентичністю та цілями суспільно-політичних рухів). Для того, щоб суспільний рух з більшою ймовірністю вплинув на політичну партію має існувати певний рівень співпадіння між ідентичністю партії та суспільним рухом [8]. Партії будуть більш відкритими для тих рухів, чиє культурне та ідеологічне розуміння політики більш близьке до їхнього власного і чиї погляди та цінності не протистоять їхнім власним традиційним дискурсам. Важливість підтримки внутрішньої узгодженості по відношенню до їхньої індивідуальної культурної ідентичності часто підтверджувалася в організаційних дослідженнях як одна з найголовніших цілей організації. Так само культурна ідентичність діє як фільтр у політичних партіях, виділяючи серед усіх теоретично можливих дій ті, які вважаються політично прийнятними для організації.

Вплив операціоналізується як ефект, який мобілізація суспільно-політичних рухів справила на два ключові аспекти партій: політичний дискурс та організацію. Вплив на політичний дискурс спостерігається в міру того, як політичні партії використовують теми мобілізації суспільно-політичних рухів у своїх документах (передвиборчих маніфестах, виступах на з'їздах, деклараціях тощо). Вплив на партійну організацію спостерігається в міру того, як політичні партії вносять зміни до свого організаційного середовища, включаючи формування

внутрішніх робочих груп, зосереджених на темах, раніше порушених суспільними рухами та встановлення міжорганізаційних зв'язків із групами суспільно-політичних рухів. Звичайно, вплив можна спостерігати на різних етапах партійної діяльності, включаючи, наприклад, внесення законопроектів до парламенту. Тим не менш, вплив на ці два аспекти є початковою ланкою для подальшої долі результатів суспільних рухів, оскільки вони є першим етапом для представлення вимог рухів усередині політичних партій [9].

Важливо відзначити, що суспільно-політичні рухи не можуть розглядатися як єдиний і основний двигун змін, що відбуваються всередині політичних партій, оскільки самі партії існують в соціальному середовищі за рахунок якого і живляться [10]. Але тим не менш, суспільно-політичні рухи є ініціатором і каталізатором змін. При цьому не лише в межах політичних партій, але і в партійних системах зокрема і політичних системах загалом. Часто суспільно-політичні рухи після досягнення першочергових цілей трансформуються в політичні партії [11]. Відповідно поява нових партій відображається на специфіці партійної системи. Політичні системи також часто зазнають якісних перетворень під впливом діяльності суспільно-політичних рухів. З іншої сторони зміни, які відбуваються у світі відображаються на особливостях функціонування політичних систем, що у свою чергу впливає на специфіку суспільно-політичних рухів як одного з елементів цих систем.

Таким чином, аналізуючи сутність поняття суспільно-політичного руху і констатуєючи його багатоаспектність і неоднозначність, виходячи з наявності значної кількості теорій суспільно-політичних рухів, можна все ж узагальнити, що вони є слабоорганізованими неформальними мережами людей, груп і організацій, неоднорідність яких призводить до різних позицій всередині самих рухів. Це фактично стає однією з причин того, що рухи, після реалізації поставлених цілей часто розпадаються, оскільки не можуть досягнути внутрішнього консенсусу щодо подальшої діяльності. А ті рухи, які встигають трансформуватися у політичні партії, зазвичай, за досить короткий проміжок часу втрачають свій вплив у суспільстві і зникають з політичного поля. Тим не менш, суспільно-політичні рухи залишаються впливовими політичними акторами, які прагнуть до взаємодії з політичними інститутами, зокрема політичними партіями задля розширення власних політичних можливостей. У той же час для політичних партій така співпраця є теж сприятливою, зважаючи на значний мобілізаційний потенціал суспільно-політичних рухів, якого потребують партії для збільшення власного електорату.

Список використаної літератури

1. McAdam D., McCarthy J. D., Zald M. N. *Comparative Perspectives on Social Movements. Political Opportunities, Mobilizing Structures, and Cultural Framings*. Cambridge : Cambridge University Press, 1996. 432 p.
2. De la Porta D. *Social movements: An introduction (2nd Ed)* / D. De la Porta, M. Diani. Malden MA : Blackwell Publishing, 2006. 356 p.
3. Панов Л.Г. Влияние международных факторов на динамику национальных социальных движений. *ПОЛИТЭКС*, 2013. Том 9. № 4. С. 232.
4. Павлова Т. Социальные движения как фактор трансформации институциональной среды: проблемы теории. *Политические исследования*. 2008. С. 113–124.
5. Hanagan M. Social Movements: Incorporation, Disengagement, and Opportunities – a Long View in M. Giugni, D. McAdam, C. Tilly, W. Gamson (eds), *From Contention to Democracy*. Rowman and Littlefield Publishers. 1998. P. 3–30.
6. Giugni M. and F. Passy. Social Movements and Policy Change: Direct, Mediated, or Joint Effect?, *American Sociological Association Section on Collective Behavior and Social Movements, Working Paper Series*. 1998. Vol. 1(4). P. 49.

7. Gamson W.A. *The Strategy of Social Protest*. Homewood, Ill. : The Dorsey Press, 1975. 217 p.
8. Piccio R. Daniela. How Social Movements Impact Political Parties. In: M.Giugni, L. Bosi, K. Uba (eds.) *The Consequences of Social Movements: People, Policies, and Institutions*. Cambridge : Cambridge University Press, 2015.
9. Kriesi H. and D. Wisler. The impact of social movements on political institutions: A comparison of the introduction of direct legislation in Switzerland and the United States, 1999. P. 42–66.
10. Kriesi H. *Political Mobilization and Social Change: The Dutch Case in Comparative Perspective*. Aldershot : Avebury, 1993. P. 18–292.
11. Doowon S. Civil Society in Political Democratization: Social Movement Impacts and Institutional Politics. *Development and Society*. 2006. Vol. 35. No. 2. P. 173–195.

THE IMPACT OF SOCIAL MOVEMENTS ON POLITICAL PARTIES IN THE CONTEXT OF RESEARCH THEIR INTERACTION AT THE NATIONAL LEVEL

Iryna Kurechko

*Ivan Franko National University of Lviv,
Faculty of Philosophy, Department of Political Science
Universytetska str., 1, 79000, Lviv, Ukraine*

The author analyzed the peculiarities of social movements in the context of their research within various scientific concepts. Special attention is paid to the theory of social movements' political opportunity structure which states that the presence of institutional allies expands the political opportunities of social movements. Social movements are considered in the context of their interaction with political parties. Such interaction is more likely under three main conditions: electoral vulnerability, members' cumulative involvement and identity coherence. The vulnerability of political parties in the electoral environment is seen as a condition favoring social movements-parties interaction. Political parties need the social movements' help in mobilizing the electorate. Cooperation between social movements and political parties is facilitated by the fact that political participation in these two venues is cumulative rather than substitutive. The third condition for successful interaction is the presence of a certain level of overlap between the identity of the party and the social movement. Political parties will be more open and inclined to cooperate with those social movements whose ideas, views, and values they share to the greatest extent. The article also notes that public movements have an impact on party and political systems. Social movements are often transformed into political parties after achieved their primary goals. Thus, they entail changes in party systems. At the same time, being the initiators and catalysts of political changes, public movements become the cause of qualitative transformations of political systems. Therefore, social movements can be considered influential political actors, dynamic, informal structures with significant mobilization potential.

Key words: social movement, political party, political power, changes, public mood, mobilization, protests, transformation, interaction, coherence.